

Wstęp

Adela von Mises nie była zawodową literatką, nie spisała swoich wspomnień z myślą o upowszechnianiu ich drukiem. Celem autorki było przekazanie bliskim, szczególnie zaś młodszemu pokoleniom historii rodzin Landauów i Kallirów, przedstawicieli elity XIX-wiecznych Brodów. O tym, kto miał być adresatem tekstu, świadczy motto, którym von Mises go opatrzyła, będące cytatem z Glückel von Hameln, pionierki wśród żydowskich memuarystek:

Moje drogie dzieci, piszę to dla was, gdyż dziś lub jutro przyjdą wasze kochane dzieci i wnuki i nie będą znały swojej rodziny. Dlatego przedstawiam wam to pokrótce, abyście wiedziały, z jakich ludzi się wywodzicie¹.

Wspomnienia, obejmujące głównie lata sześćdziesiąte i pierwszą połowę lat siedemdziesiątych XIX wieku, miały spocząć w rodzinnym archiwum, jednak dzięki temu, że bliscy autorki zdecydowali się zdeponować wspomnienia ciotki w nowojorskim Instytucie Leo Baecka², możemy zapoznać się z tym interesującym opisem świata wspólnoty brodzkich Żydów, ich obyczajowością, religijnością, problemami życia codziennego. Niewątpliwie wspomnienia von Mises stanowią cenne źródło wiedzy o XIX-wiecznych Brodach i ich niegdysiejszych mieszkańcach. Kreśląc bowiem mikrohistorię własnej rodziny, autorka sportretowała także innych żydowskich i nieżydowskich członków społeczności miasta.

Maskilimstadt Brody³

Brody położone w Galicji Wschodniej, zwanej Królestwem Galicji i Lodomarii, najdalej na północ wysuniętej prowincji monarchii habsburskiej tuż

1 *Die Memoiren der Glückel von Hameln*, tłum. B. Pappenheim, Wien 1910, s. 60; tłum. pol.: L. Jerkiewicz.
2 A. von Mises, *Tante Adele erzählt...* [maszynopis niepublikowany], 1929-1931, Leo Baeck Institute Archives, LBI Memoir Collection, sygn. ME 446.
3 *Maskilimstadt Brody* (niem.) - miasto maskili, Brody. Określenie miasta zaczerpnięłam z: J. Meitlis, *Alfred Landau*, „Jüdische Rundschau”, 12.04.1935, s. 9.

przy granicy z Rosją, były już przedmiotem wielu publikacji⁴. Brody, które swoją nazwę zawdzięczają okolicznym mokradłom i błotom, były miastem prywatnym i przez wieki stanowiły własność kolejnych rodów magnackich: Żółkiewskich, Koniecpolskich, Sobieskich i Potockich. W 1833 roku właścicielem dóbr Brody i pałacu Potockich został Jan Kazimierz Młodecki.

Nie wiadomo, na który rok należy datować początek osadnictwa Żydów w Brodach. Przedwojenny historyk Dawid Wurm podaje, że w 1588 roku mieszkał w osadzie jeden Żyd z rodziną⁵. W 1629 roku Brody stały się własnością hetmana Stanisława Koniecpolskiego, który okazał się nie tylko wybitnym wodzem, ale także znakomitym zarządcą swoich 170 miast i 740 wsi. Z osobą Koniecpolskiego wiąże się też oficjalny początek żydowskiego osadnictwa w mieście. Brody z racji tego, że spośród innych miast w prowincji miały najwięcej mieszkańców pochodzenia żydowskiego (w połowie XIX wieku - ok. 87%), były nazywane Jeruzolimą austriacką, polskim Jeruzalem, stolicą Żydów itp. Wśród rozmaitych anegdot o Brodach bodaj najczęściej powtarzana jest ta o wizycie cesarza Józefa II, który w 1773 roku przybył do miasta i przyjrząwszy się swoim podwładnym, skonstatował: „Już wiem, dlaczego jestem królem Jeruzolimy”⁶. Od XVIII wieku Żydzi mogli czynnie uczestniczyć w miejskiej polityce, być wybierani do władz miasta. W 1855 roku Majer Kallir, o którym będzie mowa w dalszej części wstępu, objął urząd wiceburmistrza. W żadnym innym mieście naddunajskiej monarchii Żydzi nie byli tak zaangażowani w działalność administracyjną, co wiązało się z tym, że chrześcijańska mniejszość chciała mieć co najmniej poprawne relacje z żydowską większością⁷. Społeczność żydowska w Brodach posiadała swoją gminę, synagogi i mniejsze domy modlitwy, dwa cmentarze, szkoły - zarówno tradycyjne chedery, jak i te o nowocześniejszym programie nauczania - szpital, sierociniec. W mieście działały rozmaite organizacje dobroczynne, które wspomagały potrzebujących.

Chociaż Żydzi stanowili etniczną większość, oprócz nich w Brodach mieszkali też Polacy, Ukraińcy, Niemcy oraz sprowadzeni przez Koniecpolskiego dla ożywienia ruchu handlowego Szkoci, Ormianie i Grecy. Proces kolonizacji Szkotów i Ormian Majer Bałaban uznał za nieudany, ponieważ obcokrajowcy pomimo licznych przywilejów nie potrafili zaaklimatyzować

4 Zob. B. Kuzmany, *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, Wien-Köln-Weimar 2011, a także publikacje przedwojenne: D. Wurm, *Z dziejów żydostwa brodzkiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej (do r. 1772)*, Brody 1935; S. Barącz, *Wolne miasto handlowe Brody*, Lwów 1865. Zob. też obszernie opracowanie historii Brodów: A. Rybińska, *Wstęp*, [w:] J.R. Ehrlich, *Droga mojego życia. Wspomnienia byłego chasyda*, tłum. i oprac. A. Rybińska, Warszawa 2022.

5 D. Wurm, *Z dziejów żydostwa brodzkiego...*, s. 29.

6 Cyt. za: W. Dayczak, *Gimnazjum w Brodach na przełomie XIX i XX wieku we wspomnieniach byłego ucznia*, oprac. M. Dayczak-Domaniewska, „Krakowskie Pismo Kresowe” 4 (2012), s. 42.

7 B. Kuzmany, *Brody. Eine galizische Grenzstadt...*, s. 107.